

Лариса Жеребцова
Дніпропетровськ

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРАКТИЧНОЇ РОБОТИ МИТНОЇ СЛУЖБИ НА ЗЕМЛЯХ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО

У статті розглянуті деякі аспекти практичної роботи митної служби, такі як формування штату митниці, його ієрархії, прав та обов'язків, здійснення митної реформи королевою Бонаю, перехід митників у підзвітність до підскарб'я земського, а також особливості звітування по закінченню терміну служби. Здійснена публікація документа з Литовської Метрики, що розкриває зміст митної реформи королеви Бони 1536 р.

Ключові слова: митна служба, Велике князівство Литовське, митна реформа, королева Бона, підскарб'я земський.

В статье рассматриваются некоторые аспекты практической работы таможенной службы, такие как формирование штата таможи, его иерархии, прав и обязанностей, осуществление таможенной реформы королевы Боны, переход таможенников в подчинение подскарбия земского, а также особенности их отчетности по окончанию деятельности. Осуществлена публикация документа из Литовской Метрики, раскрывающего содержание таможенной реформы королевы Боны 1536 г.

Ключевые слова: таможенная служба, Великое княжество Литовское, таможенная реформа, королева Бона, подскарбий земский.

The article deals with some aspects of practical work of customs service, such as formation of staff of customs, its hierarchy, rights and duties, implementation of customs reform by Queen Bona, transition of customs officers to submission of the land treasurer [podskarbi], and also the peculiarities of the customs officers' reporting at the end of terms. The document publication from the Lithuanian Metrica, opening the content of customs reform of Queen Bona of 1536 is carried out.

Key words: customs service, the Grand Duchy of Lithuania, customs reform, Queen Bona, land treasurer [podskarbi].

Запропонована Максом Вебером концепція «бюрократії» – як системи адміністрації, що здійснюється на постійній основі спеціально підготовленими фахівцями у відповідності до певних правил, настановилася на думку дослідити розвиток митної служби на землях Великого князівства Литовського (далі – ВКЛ) з точки зору соціології організації. У даній статті ми розглянемо питання підзвітності митників і звітування по закінченню терміну діяльності, формування службового штату митни-

ці, його прав та обов'язків, організації діловодства на митницях, особливостей митної реформи королеви Бони на землях князівства, тобто тих аспектів практичної роботи митної служби, які не набули достатнього висвітлення у наших попередніх дослідженнях¹.

Службовий штат митниці

При визначенні службового штату митниці, його ієрархії та повноважень треба враховувати ряд факторів:

– здебільшого ми ведемо мову про державні митниці, оскільки організація приватних покладалась на власників земель, в яких вони влаштувались;

– залежно від способу управління митними округами, поряд із традиційним найменуванням «митник», що широко вживалось при оренді митних зборів, з 30-х рр. XVI ст. з'являється термін – «*справця*», для означення особи, що управляла (завідувала) митними зборами.

– статус митниці (головна митна комора чи її прикоморок) впливав на кількість задіяного в її роботі персоналу.

– велика територія ВКЛ вимагала від митників помічників, оскільки часто мита здавали в оренду в різних митних округах одній особі (або групі осіб). До 1536 р. на території ВКЛ діяло 11 митних округів (віленський, ковенський, підляський, мінський, полоцький, новгородський, вітебський, смоленський, дисенський, волинський, київський)², які за митною реформою королеви Бони були реорганізовані у 8 (віленський, ковенський, городенський, берестейський, бельський, мінський, полоцький і новгородський)³, а згодом у – 9, з урахуванням приєднаного у 1538 р. волинського округу⁴.

¹ Див: *Жеребцова Л.* Організація митної служби на землях Великого князівства Литовського наприкінці XV – в середині XVI ст. (до 1569 р.) // *Історія торгівлі, податків та мита / за ред. О. О. Дячка.* – Дніпропетровськ, 2007. – С. 52–57; *Вона ж.* Структура митної системи Великого князівства Литовського у кінці XV – середині XVI ст. // *Ukraina Lithuania Lithuania: студії з історії Великого князівства Литовського / НАН України.* Інститут історії України. – К.: Інститут історії України. – 2009. – Т. I. – С. 144–163;

² *Довнар-Запольський М.* Государственное хозяйство Великого княжества Литовского при Ягеллонах. – К., 1901. – Т. 1. – С. 535–537; *Астрога В.* Мытная справа / *Энциклопедия «Вялікае княства Літоўскае».* – Мінск, 2007. – Т. 2. – С. 327.

³ *Довнар-Запольський М.* Государственное хозяйство... – С. 542; Центральный державный исторический архив Украины, м. Київ (далі – ЦДІАУК). – Ф. КМФ-36. – Оп. 1. – Од. зб. 21. – Арк. 45–47.

⁴ *Lietuvos Metrika* (далі – LM). *Knyga Nr. 15 (1528–1538) / parengė A. Dubonis.* – Vilnius, 2002. – № 175.

– при системі відкупів митних зборів орендну плату або її більшу частину часто вносили наперед. Одна особа рідко мала такі кошти, тому мита орендували групі осіб, переважно євреям, які мали вільні кошти для внесення орендної плати.

– компетентність осіб, що отримали право стягати мита як знавців митної справи залишається невизначеною. Можна припустити, що митниками були достатньо освічені люди, які вмiли рахувати, вести реєстри, мали певний діловий хист.

Митна комора – це місце стягнення митних оплат та контролю за провезенням товарів, також орган державної адміністрації, покликаний до накладення та стягнення митних оплат. Вони розташовувались, як правило, в головних осередках адміністративної влади краю, на схрещенні важливих торговельних шляхів, поблизу переправ, на кордонах держав та регіонів. До складу системи митних комор входять головні митні комори, що становили центри митних округ, а також звичайні митні комори та їхні відділення – прикомірки, що розташовувалися на проміжних пунктах торгових шляхів. Митні комори розташовувалися виключно в державних містах, натомість прикомірки – також і в приватних населених пунктах⁵.

Питання складу службового штату митниці майже не знайшли висвітлення в історіографії. У своїй фундаментальній праці М. Довнар-Запольський відмітив, що коли мита здавали в оренду, на кожній митниці сиділи особливі справці й митні писарі, що призначались самими митниками. Всі ці слуги стягали мито. Крім особистих слуг митникам допомагали господарські дворяни, які виконували функції поліційного нагляду, затримували контрабандні товари і спостерігали за рухом товарів через кордон. При системі завідування митними зборами митними коморами керували особливі справці, яких зазвичай було кілька осіб: один чи двоє з числа місцевих жителів, господарський дворянин і писар чи дяк⁶. Проте, проаналізовані нами джерела свідчать, що не всі з перелічених М. Довнар-Запольським урядників перебували у штаті кожної митниці. До того ж, важливо встановити як відбулось формування штату митниці протягом XVI ст.

З урахуванням вищевказаних факторів визначимо штат митниці, його ієрархію та обов'язки. Штат митниці (не обов'язково кожної) складався із: митника, товаришів і слуг, писарів чи дяків.

1. *Митник* – керував митною коморою, оглядав товари, стягав із них відповідне мито й опечатував товар. Митники самі підбирали собі по-

⁵ Берковський В. Митна комора / Енциклопедія історії України. – К., 2009. – Т. 6. – С. 672.

⁶ Довнар-Запольський М. Государственное хозяйство... – С. 550–551.

мічників, керували діяльністю підлеглих їм комор, затримували купців, що ухилялись від сплати мит⁷, виконували функції фінансових агентів великого князя, зокрема, виступали постачальниками різних товарів для князівського двору⁸. Митний нагляд був у руках сторожі на жалуванні в митника. Начальником над нею зазвичай був королівський дворянин. За потреби допомогу відкупникам мали надавати найближчі намісники, державці та інші службові особи. Застави влаштовувалися на розгляд відкупника у всіх, на його думку, потрібних пунктах, на королівських або поміщицьких землях⁹.

Умови праці митника, його юридичний статус та відносини з господарем регулювались договором оренди. При королях Казимірі та Олександрі, а також у перші роки правління Сигізмунда I місцевих урядників повідомляли листом, що певне мито віддали на відкуп. З цим листом, в якому обумлювались умови оренди, митник їхав на місце, показував уряду і починав працювати. Пізніше, митник отримував на руки лист, який вже мав форму контракту, а місцеві урядники (які мали допомагати митникам в їх діяльності) отримували від господаря коротке повідомлення про віддачу мита на відкуп¹⁰.

Договір оренди – це своєрідна «посадова інструкція» для митників як урядників, яка в загальних рисах визначала порядок стягнення мит та обов'язки митника по відношенню до великого князя і скарбу. Проте, в орендах зовсім не вказували ставки митних зборів. Головною умовою було те, щоби скарб не ніс збитків, а митники працювали так, як було за їх попередників. Тому митники самі дізнавались розміри мит, обирали помічників, вели реєстри для звітності. Без договору оренди митник – не митник, тобто не міг здійснювати свою діяльність. Письмове підтвердження діяльності митника у вигляді договору оренди свідчило про правове оформлення митної служби як державної інституції.

Якщо мита здавались в управління, збором мит завідували особливі *справи*¹¹. Цей термін виникає у 1530-х рр. у зв'язку із плануванням митної реформи. У 1536 р. всі митні округи ВКЛ перейшли під управління королеви Бони, яка збиралась централізувати всю митну адміністрацію і

⁷ *Астрога В.* Мътная справа / Энциклапедыя «Вялікае княства Літоўскае». – С. 328.

⁸ *Berkowski W.* Struktury administracyjne komór celnych i mytnych na Wołyniu od XVI do połowy XVII wieku // Nad społeczeństwem staropolskim / Pod red. K. Łopatickiego i W. Walczaka. – Białystok, 2007. – Т. 1. – Kultura – Instytucje – Gospodarka w XVI – XVIII stuleciu. – S. 324.

⁹ *Дячок О. О.* Мережа митниць на українських землях середини XIV – середини XVII ст. // Зб. наук. праць: «Історія торгівлі, податків та мита». – 2010. – № 1 (1). – С. 67.

¹⁰ *Довнар-Запольський М.* Государственное хозяйство... – С. 543, 550..

¹¹ *Довнар-Запольський М.* Государственное хозяйство... – С. 552.

звільнити її від залежності приватних осіб, переважно євреїв, які знаходились у більш привілейованому становищі на шкоду торгівлі й державних доходів¹². У документі під заголовком «*Назначене справець митных на всих коморах у Вел(иком) к(ня)з(стве) Лит(ов)ском. То есть справа митная*»¹³ детально розкривається зміст реформи:

1) на головні митниці ВКЛ – у Ковно, Вільно, Городно (разом із коморою в Мостех), Бельську (із коморою у Дорогичині), Бересті, Мінську (із коморою у Бобруйську), Новгороді, Полоцьку (із коморою у Вітебську, Друї, Могильові та Орші) були призначені нові справці, прізвища яких записані у документі.

2) головні митниці ВКЛ очолили три митні справці – один дворянин, два інші – бурмістри (інколи місцевий плебан або міщанин). Митниці, що мали відношення до головних очолили ті ж самі справці, а в поодиноких випадках окремі;

3) за свою роботу справці отримували платню (голова комори, дворянин – 20 грошів на тиждень, бурмістри, міщани – 10 грошів);

4) до нових митних адміністраторів були направлені листи, що вказували їх обов'язки: вірно і справедливо служити, щоби скарб не ніс збитків, постійно об'їжджати всі комори, що знаходяться у їх завідуванні, перебувати у підлеглих підскарб'я земського (Івана Горностая), щопівроку звітувати перед ним з «*рейстра и пенязи*» за отримані з мит доходи. У самому документі в якості прикладу наведено лист до справці полоцької комори пана Гліба Зенов'євича.

5) нові справці не повинні користуватись допомогою євреїв і мали відлучити їх від оренди митних зборів по закінченню року¹⁴.

Перелічені у документі головні митні комори стали центрами нових митних округів. Порівняння створених митних округів із старими дає підстави стверджувати, що королева Бона законодавчо закріпила кордони митних округів, що сформувались за часів діяльності митника Міхеля Єзофовича, якому у 1520-х рр. разом із товаришами орендували митні збори у трьох великих округах ВКЛ. Основні зміни торкнулись поділення великого району підляських мит на три: берестейський, бельський та городенський. Ідея королеви Бони централізувати збір мит також не була новою. Ще на початку XVI ст. земський підскарб'ій Аврам Єзофович замінив систему відкупів митних зборів системою управління через до-

¹² Довнар-Запольський М. Государственное хозяйство... – С. 542; *Pociecha W. Królowa Bona (1494 – 1557). Czasy i ludzie odrodzenia*. Tom III. – Poznań, 1958. – S. 141.

¹³ Повний текст цього документу опубліковано у Додатку.

¹⁴ ЦДІАУК. – Ф. КМФ-36. – Оп. 1. – Од. зб. 21. – Арк. 45–47; Довнар-Запольський М. Государственное хозяйство... – С. 542; *Pociecha W. Królowa Bona...* – S. 141–143.

вірених осіб. Це дозволило підвищити та чіткіше контролювати доходи від митних зборів¹⁵. На Волині у королеви Бони також був свій інтерес. В. Поліщук висловив цікаву думку щодо безпосереднього впливу митної реформи 1536 р. на проведення ревізії українських замків у 1545 р. і перевірки привілеїв волинських землевласників на встановлення мит у 1547 р. Королева Бона мала намір скласти кадастр, опис земської нерухомості з урахуванням її прибутковості для фіскальних цілей¹⁶.

У кінці 50-х рр. XVI ст. коли мита знову орендувати євреям і митні збори майже по всьому ВКЛ віддали на відкуп групі євреїв, головного митника називають «старшим орендарем»¹⁷. При цьому «справцями»¹⁸, «справцями митними и поборовыми» або «справцями поборовыми»¹⁹ називали як основного орендаря, так і його представників чи слуг на місцях. Така термінологічна розмитість може свідчити про те, що у 60-ті рр. XVI ст. термін «справця» мав технічний характер для означення особи, що завідувала митами або працювала на конкретній митниці від імені основного митника.

В. Берковський ідентифікував 136 урядників державних цельних і 33 приватних митних комор, що діяли на Волині протягом XVI – другої половини XVII ст. Серед державних урядників було 25 цельників, 80 митників і 31 писар; серед приватних – 32 митники і 1 писарь. 78 % урядників були єврейського походження²⁰. За нашими підрахунками з початку XVI ст. до 1569 р. на головних митницях працювало: у Луцьку – 7 митників і 1 писар, у Володимирі – 6 митників і 1 писар, у Кременці – 6 митників і 2 писарі. У Звягелі, Заславі, Дорогобужі, Литовіжі, Дубровиці,

¹⁵ Жеребцова Л. Митна реформа королеви Бони у Великому князівстві Литовському // Шоста міжнародна наукова школа-семінар, Дніпропетровськ, 11–12 жовтня 2012 р. / Редкол. збірн.: В. А. Смолій. – К., 2012. – С. 16–17.

¹⁶ Поліщук В. Ревизия волинских мыт и особенности документального состава книги Литовской Метрики № 22 (1547 г.) // Istorijos šaltinių tyrimai. – 2 / Sudarė Artūras Dubonis. – Vilnius: LII leidykla, 2010. – P. 129–160.

¹⁷ LM. Knyga Nr 567 (1567–1571) / parengė A. Baliulis. – Vilnius, 2006. – № 2–4, 6, 8.

¹⁸ LM. Knyga Nr 37 (1552–1561) / parengė D. Baronas. – Vilnius, 2011. – № 111, 273, 314, 365, 367, 406, 448, 453, 498, 522, 586, 600; LM. Knyga Nr 567. – № 1, 5, 7, 11.

¹⁹ ЦДАУК. – Ф. 28. Володимирський гродський суд. – Спр. 2. – Арк. 186 зв., 191, 201 зв. – 202, 202–202 зв.; Спр. 3. – Арк. 57–58 зв.; Грамоты Великих князей Литовских с 1390 по 1569 годы / под ред. В. Антоновича и К. Козловского (далі – ГВКЛ). – К., 1868. – № 46, 47, 48, 50.

²⁰ Berkowski W. Struktury administracyjne komór celnych i mytnych... – S. 327.

Клевані – по 1 митнику²¹ без писарів. Перелічені міста були прикорморками²² головних митниць, а тому не потребували великого штату.

2. *Товариші*²³ і *слуги*²⁴ – були схожою категорією службовців, які допомагали основному митнику (чи старшому орендарю), представляли його інтереси на місцях, зокрема при спільній оренді, завідували митною коморою від його імені, а також виконували функції митної сторожі. Поодинокі документи свідчать, що відмінність між товаришами і слугами полягала у тому, що товариші могли виступати співорендарями головного митника, а слуги лише представляли його інтереси на місцях. Іноді помічники митників фігурують у джерелах як «*потужники*»²⁵ чи «*приятели*»²⁶.

Виділення цієї категорії у службовому штаті митниць обумовлено фактором великої території ВКЛ, а також сумою орендної плати. В. Берковський зазначив, що залежно від розмірів орендної суми євреї стягували мита на орендованих коморах самі або за допомогою членів своїх родин, співорендарів, помічників, писарів тощо. На відміну від християн, які воліли працювати індивідуально, євреї діяли корпоративно: довкола багатого орендаря гуртувалась велика кількість слуг²⁷ чи родичів. Вочевидь, митники добирали помічників на свій розсуд з кола колишніх митників, купців чи міщан, вже знайомих із торгівлею чи стягненням митних зборів. Так, у 1568 р. Менделю Ізаковичу «*и товарышомъ его, кого он ку себе до тое аренды припустити*» орендували митні збори по всьому ВКЛ²⁸.

На прикладі митної діяльності Міхеля Єзофовича простежується організація роботи мережі митниць на території князівства, що вимагала від основного орендаря залучення співорендарів та помічників. Головною резиденцією пана Міхеля було Берестя, звідки він керував митними

²¹ Ibidem. – S. 328–337.

²² Дячок О. О. Мережа митниць на українських землях середини XIV – середини XVII ст. – С. 65–66.

²³ LM. Knyga Nr 4. (1499–1514) / parengė L. Anužytė. – Vilnius, 2004. – № 10; LM. Knyga Nr 6. (1494–1506) / parengė A. Baliulis. – Vilnius, 2007. – № 417; LM. Knyga Nr 8. (1499–1514) / parengė A. Baliulis, R. Firkovičius, D. Antanavičius. – Vilnius, 1995. – № 129; LM. Knyga Nr 224 (1522–1530) / parengė S. Lazutka, I. ValikonYTE etc. – Vilnius, 1997. – № 81, 82, 102; LM. Knyga Nr 567. – № 1. Российский государственный архив древних актов (далее – РГАДА). – Ф. 389. Литовская Метрика. – Оп. 1. – Ед. хр. 17. – Л. 214–216.

²⁴ LM. Knyga Nr 14. (1524–1529) / parengė L. Karalius, D. Antanavičius. – Vilnius, 2008. – Nr 64, 588, 672; LM. Knyga Nr 224. – Nr 81, 102, 212, 216, 217; РГАДА. – Ф. 389. – Оп. 1. – Ед. хр. 7. – Л. 1274–1275; Ед. хр. 17. – Л. 214–216.

²⁵ РГАДА. – Ф. 389. – Оп. 1. – Ед. хр. 33. – Л. 66 об.

²⁶ ЦДІАУК. – Ф. 28. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 57.

²⁷ Berkowski W. Struktury administracyjne komór celnych i mynych... – S. 322–323.

²⁸ LM. Knyga Nr 567. – № 2; ГВКЛ. – № 55.

округами за допомогою своїх колег, співорендарів, яких він старанно добирав із кола євреїв і міщан, а також особистого штабу урядників, писарів і сторожі²⁹.

При спільній оренді основні орендарі та їх слуги не мали права збирати мита без відома один одного. Так, у 1524 р. Міхель Єзофович та Міхель Шпіс разом орендували воскові і соляні комори у Луцьку, Володимирі, Бересті, Каменці, Дорогичині, Мельнику, Лосічах і Гродно. Територіально це майже два митні округи на заході ВКЛ. Звісно, що основні орендарі фізично не могли знаходитись на всіх митницях, тому на місцях працювали їхні слуги. В оренді окремо оговорювалось, що слуги повинні працювати разом: *«не маєт Міхель, жид, ани слуги его без слуг пана Михеля Шписовых тых доходов збирати, а Михеля Шписовы слуги без его слуг также не мають одни в томъ ся справовати, нижли мають одни сполом тые коморы и мыта держати и доходы з них збирати...»*³⁰.

При співоренді слуги митників більше виступали наглядачами під час стягнення митних зборів, вели записи про прибутки і витрати у формі реєстрів, які потім використовували митники для кінцевих звітів між собою і великим князем чи підскарбієм земським.

Прикладом, що ілюструє взаємовідносини та розрахунки між основними митниками при спільній оренді є конфлікт митника Міхеля Єзофовича з бельським бурмістром Тимошем Сегеневичем. У 1524 р. Тимош Сегеневич звинуватив слугу Міхеля Єзофовича Богдана у тому, що той взяв у нього частину грошів з мит, яка мала надійти Міхелю Єзофовичу і не відзвітував: *«которыи жо его (Міхеля Єзофовича – Л. Ж.) слуга на имя Богдан от него тую комору при нем заведаль и тую всю часть, што на Михеля приходило, бралъ, а ему в томъ личбы не вчиниль и реистровъ не отдалъ»*³¹ (виділено нами – Л. Ж.).

Під час судового слідства Міхель Єзофович визнав, що нічого не отримав від свого слуги, оскільки Богдан працював при Тимоші Сегеневичі, а частину грошів, що мала йому надійти бельський бурмістр повністю брав на себе. Слуга Богдан також визнав, що жодного пенязя своєму пану – Міхелю Єзофовичу – не давав, бо: *«тыи пенези вси в рукахъ Тимошовыхъ были в скринъцы, а я только при немъ былъ и того смотрель, ажъ быхъ*

²⁹ Horn M. Żydzi i mieszczenie na służbie królów polskich i wielkich książąt litewskich w latach 1386–1506. Uwagi wstępne. Bankierzy i celnicy // Biuletyn żydowskiego instytutu historycznego w Polsce. – 1985. – № 1/2. – S. 14.

³⁰ LM. Knyga Nr 224. – № 102.

³¹ LM. Knyga Nr 14. – № 672.

ведал, што приходу будетъ, абы пану моему шкоды не было»³². Наведена цитата вказує на спосіб зберігання отриманих з мит грошей – у скринях.

У 1527 р. конфлікт остаточно вирішився. У 1523 р. Міхелю Єзофовичу орендували воскові та соляні комори, у тому числі й у Бельську³³. Через деякий час (орієнтовно у 1524 р.) Міхель Єзофович передав бельську комору у завідування Тимошу Сегеневичу³⁴. За умовами оренди половину доходу отримував на себе Сегеневич, половину – Міхель Єзофович, інтереси якого в якості наглядача представляв слуга Богдан. У 1525 р. Тимош Сегеневич визнав, що гроші взяв не Богдан, а сам Міхель Єзофович³⁵. Єзофович підтвердив, що взяв у Тимоша 736 кіп грошів, які той залишився винен після вчинення перед ним лічби³⁶ з бельської воскової комори³⁷. Тимош звинуватив Богдана тому, що той не був присутнім під час його звіту перед Міхелем Єзофовичем. Щоб упевнитись у невинності Богдана, який стверджував, що реєстри з митниці не покажуть, що саме він взяв гроші, великий князь уповноважив довірених осіб зробити виписки зі звітів по орендам. У результаті: «в тяхъ реустрехъ ничего не найдено, итобы Богдан взялъ и Михелю даль, але што брано восковничое – то все брал Тимош»³⁸.

Терміном *слуги* також називали помічників основного митника, які виконували функції митної сторожі у прикордонних регіонах. Вони слідували, щоби купці не оминали митниці і не провозили товар контрабандою. У 1544–1546 рр. орендарі луцької та володимирської митної комори брати Олехно та Іван Борзобагаті мали «положити для сторожи мит служебников своих» (виділено нами – Л. Ж.) у Кремінці, Дубно, Ковелі, Горухові, Дубровиці, Корці, Заславлі, Браславлі, Вінниці, Жабчомі та Перемилі та інших містах Волині, як було за попередніх митників³⁹.

У 1568 р. справці володимирської комори Маїр Ізакович та Іуда Агронович просили переписати до гродських книг лист Яна Ходкевича та Остафія Воловича про те, щоби місцеві князі, пани, бояри та урядни-

³² LM. Knyga Nr 14. – № 64.

³³ LM. Knyga Nr 224. – № 81.

³⁴ LM. Knyga Nr 14. – № 784.

³⁵ LM. Knyga Nr 224. – № 212, 216.

³⁶ Тимош Сегеневич мав звітувати перед Міхелем Єзофовичем як перед співорендарем, а також митником, уповноваженим приймати звіти від всіх восковничих і соляничих ВКЛ. – LM. Knyga Nr 8. – № 133.

³⁷ LM. Knyga Nr 14. – № 64, 65.

³⁸ LM. Knyga Nr 14. – № 64.

³⁹ РГАДА. – Ф. 389. – Оп. 1. – Ед. хр. 31. – Л. 138; Торгівля на Україні XIV – сер. XVII століття: Волинь і Наддніпрянщина» / упор. В.М. Кравченко, Н.М. Яковенко. – К., 1998. – № 55.

ки дозволили слугам старшого орендаря мит по всьому ВКЛ Менделя Ізаковича знаходитись на території Польщі (в районі Грубешова) й затримувати купців, що оминали митниці: *«абы в именях пограничних в местех и селех ему (Менделю Ізаковичу) слуг своихъ (виділено нами – Л. Ж.) для постереганя промыт поборовых и мытных людем купецкихъ и иных всих которые речми купецкими гандлюют и товары свои не заплативъши побору и мыта за границу вывозят...»*⁴⁰.

У кінці 50-х – 60-х рр. XVI ст. різниця між справцями та слугами стає більш розмитою, представників головного митника на місцях називали обома поняттями. Так, у 1568 р., коли мита майже по всьому ВКЛ орендували Яну Ходкевичу, Остафію Воловичу та Менделю Ізаковичу, король надіслав свого дворянина Павла Оранського, щоби той передав усю митну справу на Волині від попередніх орендарів новим: *«слугамъ и справцамъ пана старосты Жомоитского и пана подканцлерого и Менделю Ізаковичу съ товаришии его слугамъ и справцамъ ихъ жидовскимъ, въ моць и справу подаль»*⁴¹ (виділено нами – Л. Ж.).

3. Писарі⁴², дяки – вели реєстри товарів, що надходили й кількості стягнених з них мит⁴³. У книгах ЛМ писарі рідко фігурують на митницях в якості окремої штатної одиниці, оскільки їхні функції щодо ведення реєстрів і нагляду за стягненням мит виконували товариши або слуги митників. У джерелах можна зустріти поодинокі приклади діяльності писарів на митницях. Так, у 1539 р. князь Кузьма Заславський продав свою частку острозького мита королеві Боні за 100 кіп грошів щорічно. А у 1540 р. турбуючись, щоби мито стягували правильно, князь Кузьма попросив королеву Бону тримати свого писаря на митниці в Острозі⁴⁴. Наведений приклад більше ілюструє використання писаря не в якості штатної одиниці митниці з постійними обов'язками, а як наглядача за стягненням мит, знайомого з діловодством.

Митні дяки рідко фігурують у джерелах. Так, у 1539 р. митний дяк Борис виступав свідком дворянина королеви Бони Станіслава Залеського, який служив при князі біскупі луцькому *«для сторожи справ мытных»*, звинуваченого Грицьком Сенютою у смерті свого брата Романа Сенюти⁴⁵.

⁴⁰ ЦДІАУК. – Ф. 28. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 57.

⁴¹ ГВКЛ. – № 56.

⁴² ГВКЛ. – № 40, 46, 50, 58.

⁴³ Довнар-Запольський М. Государственное хозяйство... – С. 551.

⁴⁴ Жеребцова Л. Ю. Суперечка між Острозькими та Заславськими з приводу острозького мита / Історія торгівлі, податків та мита. – Д., 2010. – № 2(2). – С. 78–79.

⁴⁵ Archiwum Główne Akt Dawnych (далі – AGAD). – Zespol 465. Metrika Litewska transkrypcje. – Sygn. 208. – Nr 33. – P. 60–62.

Згідно списку митників і писарів, складеного В. Берковським, писарі з'являються на трьох головних митницях Волині у 60-х рр. XVI ст.: по одному у Луцьку та Володимирі (разом із товаришами) й два у Кремінці⁴⁶. У джерелах зустрічається певна термінологічна невизначеність щодо найменування писарів як службовців митниці. Так, представники Менделя Ізаковича на володимирській митниці Маїр Ізакович та Іуда Агронович у 1567 р. фігурують як «писары поборовые и мытные коморы володимерское»⁴⁷, а сам Іуда Агронович як справця мит володимирської комори⁴⁸. Фактично писарі виконували ті ж функції по веденню реєстрів, що і слуги чи товариші митників. Тільки тепер службовця, що окремо займався бухгалтереєю та діловодством називали писарем. Наявні джерела не дають підстав стверджувати, що писарі були постійною окремою штатною одиницею митної комори.

Отже, приватний характер організації митної служби вплинув на відсутність чіткого розмежування професійних обов'язків між працівниками митниці, їх ієрархії та службових призначень згідно компетенції. Для найменування головного митника використовувались терміни «справця», «справця поборовий», «старший орендар», помічників митників використовували терміни, що означали функції працівника в цілому (слуги, товариші).

Статус і підзвітність митників

Митна служба ВКЛ мала приватний характер, оскільки її організація здебільшого покладалась на осіб, які отримали право стягати або орендувати мита. Згідно Першого, Другого⁴⁹ і Третього⁵⁰ Литовських Статутів лише великий князь мав виключне право встановлювати нові мита⁵¹. Статути не визначають осіб, що отримали право стягати мита, як урядників або фінансових агентів великого князя на місцях з чітко окресленими повноваженнями.

Самі митники та їх слуги, незалежно від етнічного походження, попереднього або паралельного роду занять, були особливою категорією державних службовців, що мали судовий імунітет від місцевої влади.

⁴⁶ Berkowski W. Struktury administracyjne komór celnych... – S. 327–334.

⁴⁷ ГВКЛ. – № 50.

⁴⁸ ЦДАУК. – Ф. 28. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 57.

⁴⁹ Статут Великого Князства Литовського 1566 г. – Издание императорского московского общества истории и древностей российских, 1855. – С. 27–29.

⁵⁰ Статут Вялікага княства Літоўскага 1588. / [пер. на бел. мову А.С.Шагун]. – Мінск, 2002. – С. 58.

⁵¹ Статут Великого княжества Литовского 1529 года. – Минск, 1960. – С. 39.

Підсудність митників визначалась судом великого князя⁵², а з 1531 р. – й підскарбія земського⁵³.

Проблема підпорядкування митників юрисдикції підскарбія земського на фоні еволюції самої посади підскарбія від писаря великокнязівської канцелярії до керівника економікою ВКЛ, майже не висвітлена в історіографії. На прикладі цієї еволюції простежуються спроби влади виділити окремого урядника зі штату великокнязівської канцелярії, який би керував всією фінансовою сферою князівства й, зокрема, контролював надходження з митних зборів⁵⁴.

Розширення повноважень уряду підскарбія земського щодо митної служби відбулось у 1531 р. До цього року звіти від митників, восковничих і соляничих приймали писарі великокнязівської канцелярії, а потім вписували їх до книг Литовської Метрики (далі – ЛМ). Підскарбій земський, як один із писарів канцелярії і паралельно начальник скарбу ВКЛ, інколи приймав участь у прийнятті звітів як один із контролерів, але не в силу своїх посадових обов'язків. Така спорадичність притягнення підскарбія до звітів митників пояснюється тим, що в цей період основним способом управління митними округами була оренда митних зборів різним особам, переважно євреям. А за умов оренди підскарбій земський не втручався у внутрішні справи митників⁵⁵.

У 1531 р. митники ВКЛ отримали повідомлення, що підскарбієм земським призначено найвищого писаря канцелярії Івана Горностая. Віднині вони підпорядковувались підскарбію земському й повинні приїхати до Вільна з документами оренд, на основі яких вони тримали мита, звітами та реєстрами з того, що мали на даний момент, тобто з: *«реистра мытницких водле которых будете доходы н(а)ши збирали и роздавали и теж оранды свои перед нимъ положили и о всяких справах мытных и о пгъязех што будете на тот часъ в себѣ мѣти ему достаточне и*

⁵² Ващук Д., Жеребцова Л. Митні привілеї як джерело до вивчення правового становища євреїв-митників на території Великого князівства Литовського (кінець XV – середина XVI ст.) // Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи. – Зб.наук.праць. – Кам'янець-Подільський, 2011. – Випуск 2. – С. 59–66.

⁵³ AGAD. – Zespol 1. Zbiór dokumentów pergaminowych z lat 1155–1939 (далі – ZDP). – Sygn. 8647; Любавский М. Литовско-русский сейм. Опыт по истории учреждения в связи с внутренним строем и внешнею жизнью государства. – М., 1900. – С. 396–400; Груша А. Падскарбі/ Энцыклапедыя «Вялікае княства Літоўскае». – Т. 2. – С. 386.

⁵⁴ Жеребцова Л. Влияние великокняжеской канцелярии на первичную бюрократизацию таможенной системы Великого княжества Литовского // Dzieje biurokracji / pod redakcją A. Górkaka, K. Liatawca, D. Magiera. – Lublin – Siedlice, 2011. – Tom IV, cz. 1. – S. 111–123.

⁵⁵ Любавский М. Литовско-русский сейм. – С. 397–398.

справедливе поведили и личбу вчинили». Підскарбій земський отримав право їх судити, приймати звіти, фіксувати у реєстрах борги, в разі несплати відлучати від оренди, видавати квитанції, тобто «*справовати во всемъ зъ скарбныхъ речахъ водлугъ давного обычаа*»⁵⁶.

З 1550-х рр. підскарбій земський отримав широкі розпорядчово-виконавчі функції, управління всією економічною сферою ВКЛ, продовжував контролювати надходження з митних зборів, призначав і звільняв завідувачів митними зборами та орендарів⁵⁷.

Таким чином, протягом першої половини XVI ст. митники перейшли у підзвітність і підсудність підскарбія земського, який приймав і контролював надходження з митних зборів, проте не очолював митну службу.

Звітність по закінченню терміну служби

Після закінчення терміну оренди митники мали надати звіт (лічбу) про доходи та видатки з митних зборів по квитанціям великого князя. До скарбу живі гроші з митних зборів майже не поступали, оскільки витрачались на місцях за розпорядженням великого князя по квитанціям. Це був один із способів виплати жалування місцевим урядникам та боргів. По закінченню терміну оренди митник надавав оплачені квитанції при кінцевому звіті. В договорах оренди вказувалось, що місцеві урядники повинні допомагати митникам в їх діяльності і не допускати того, щоб хтось вимагав оплати по квитанціям силою, не дочекавшись кінця року. Тому всі розрахунки відбувались у кінці орендного року⁵⁸.

За відсутності чітких посадових інструкцій в силу інституціонального становлення митної служби ВКЛ, митникам та їх слугам самим доводилось налагоджувати та організовувати діловодство на митницях. За умовами оренди митник надавав до скарбу лише зазначену в договорі суму, а все, що залишалось чи надходило «зверх» того залишав собі. Митники мали вести реєстри реальних надходжень і витрат з мит. Траплялось так, що великий князь виписував по квитанціям більшу суму, ніж було зібрано з певного мита. В такому випадку митник видавав власні гроші, що вносились до остаточного звіту, за рахунок, наприклад, наступної оренди.

Для ведення доходно-витратних записів з митних зборів митники та їх помічники самостійно організовували діловодство на митниці. Документи ЛМ свідчать, що записи велись у формі реєстрів. Вочевидь, реє-

⁵⁶ AGAD. – Zespol 1. ZDP. – Sygn. 8647.

⁵⁷ Жеребцова Л. Особливості підзвітності митників підскарбію земському у Великому князівстві Литовському // П'ята міжн. школа-семінар «Історія торгівлі, податків та мита», Дніпропетровськ, 27–28 жовтня 201 р. – К., 2011. – С. 39–41.

⁵⁸ Любавский М. Литовско-русский сейм. – С. 397–399.

стри заносили до митних книг, які велись на митних коморах з XV ст., але зберіглись з 1583 р.⁵⁹ Митні книги – це вид актових записів у ВКЛ про купців та їх товари, які вони провозили через митні комори чи прикормірки. До митних книг вносили прізвище купця, його місце проживання, який і звідки й куди везе товари, їх вартість та суму сплаченого мита⁶⁰.

Виникає питання як митники навчились вести реєстри? З одного боку, вони робили це навмання, оскільки багато з них займались торгівлею і за родом діяльності їм доводилось записувати та рахувати. Зручною формою для ведення дохідно-витратних записів був реєстр. З іншого боку, звіти митників по закінченню терміну оренди відомі ще з кінця XV ст., а отже, митники якимось чином фіксували надходження з мит. Звіти митників до книг ЛМ вносили писарі великокнязівської канцелярії, які й виробили певну форму для таких записів. Припускаємо, що писарі канцелярії могли «підказати» митникам або показати взірець того, як вести прибутково-видаткові записи. Сама канцелярія як єдина структура, що документально забезпечувала всі сфери життя ВКЛ виступила фактором первинної інституціоналізації митної служби⁶¹.

Щопівроку та в кінці орендного року митники мали їхати до великого князя чи підскарб'я земського й звітувати за результатами роботи. У документах ЛМ майже не має інформації щодо того, як митники добирались до Вільна, скільки днів/тижнів тривала подорож, хто їх супроводжував і охороняв, яка небезпека на них чекала, тощо. Тобто ряду повсякденних питань, які й не могли бути відображені в документах ЛМ в силу їх актового характеру. Луцька гродська книга за 1561 р. містить документи про напад на луцького ключника й господарського митника Івана Яцковича Борзобогатого-Красенського, який поїхав зі звітами та грошима з митних зборів до Вільна⁶². Наведені документи є унікальним джерелом до історії практичної організації митної служби на землях ВКЛ, що детально описують обставини подорожі митника, його супроводжуючих, тривалість і запланований маршрут, умови перевезення грошей і документів, перелік вкрадених речей і грошей і завданих поранень. Цінність документів у тому, що в актових книгах ЛМ такі напади на митників майже не за-

⁵⁹ Жеребцова Л. Влияние великокняжеской канцелярии на первичную бюрократизацию... – S. 120

⁶⁰ Капыскі З. Мытныя кнігі / Энцыклапедыя «Вялікае княства Літоўскае». – Т. 2. – С. 329.

⁶¹ Жеребцова Л. Влияние великокняжеской канцелярии на первичную бюрократизацию... – S. 120–123.

⁶² ЦДІАУК. – Ф. 25. Луцький гродський суд. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 179 зв. – 180, 182–183 зв., 183 зв. – 184.

фіксовані, що, водночас, не свідчить про їх відсутність у митній практиці взагалі.

Загальні обставини справи такі: у вівторок 2 вересня 1561 р. пан Іван Яцкович Борзобагатий вирушив із родиною до Вільна. На одному возі на скринях, де знаходились *«рейстри, квиты, з грошима, золотыми талерми и клейноты»*⁶³ їхав пан митник з дружиною, на іншому – син Василь, онука Федора та три служебники. Вони виїхали з Луцька проти ночі, тому вирішили переночувати у своєму маєтку Забороль. Недалеко від маєтку на них напали озброєні зем'яни белзького повіту Лаші. Поранених дружину і онуку повезли у невідомому напрямі, а митника із сином до маєтку князя Януша Порицького.

Залишивши віз зі скринями на подвір'ї, князь Порицький наказав заложити інший віз Івана Яцковича і, посадивши на нього митника із сином, виїхав з ними з маєтку. Через деякий час пана Івана викинули з возу, а Василя забрали з собою. На наступний день до маєтку митника прибули вижі для огляду завданих родині та його служебникам численних поранень.

Митник склав детальний перелік вкрадених грошей та речей. Окрім реєстрів, квітів та грошей з митних зборів, пан Іван Борзобагатий взяв із собою багато коштовних речей⁶⁴. За нашими підрахунками у митника із собою було у перерахунку на литовські гроші – 2 518 кіп литовських грошів, які він мав віддати за півтора року оренди (з січня 1560 по вересень 1561 р.).

У результаті нападу Іван Яцкович Борзобагатий втратив усі зібрані з волинських мит і луцького ключа гроші й не зміг повернути їх до скарбу. У тексті документів безпосередня причину нападу не вказана, проте тривала митна діяльність Борзобогатих на Волині (з 1544 р. до 1563 р.)⁶⁵ вказує на те, що метою нападу було не стільки пограбування, скільки зведення особистих рахунків з метою дискредитації Борзобогатих як митників.

Приватний характер організації митної служби особами, які отримали право стягати мита, свідчить про те, що сама митна система як державна структура знаходилась в процесі первинної бюрократизації та інституціалізації. Це підтверджується термінологічною плутаниною у визначенні службового штату митниці, нечітким розподілом обов'язків між працівниками, приватним підбором кадрів, без урахування їх компетенції. Митники – це не сучасні урядники з чітко окресленими повноваженнями

⁶³ ЦДІАУК. – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 182 зв.

⁶⁴ ЦДІАУК. – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 182 – 183 зв.

⁶⁵ РГАДА. – Ф. 389. – Оп. 1. – Ед. хр. 31. – Л. 133 об. – 136, 136 об. – 139; Ед. хр. 35. – Л. 139 об. – 144, 253 – 258.

і посадовими інструкціями. Вони самі підбирати помічників, ділились з ними досвідом, організовували роботу митних комор і забезпечували митну варту, вели реєстри, піклувались про свою безпеку під час подорожей зі звітами тощо. Поступовий перехід функцій контролю за надходженнями з мит від писарів великокнязівської канцелярії до спеціального урядника – підскарб'я земського, а також проведена у 1536 р. митна реформа свідчать про намагання влади централізувати збір мит і уніфікувати митну адміністрацію. Стосовно до вивчаємого періоду важко казати про митну службу, як про адміністративний апарат з високим ступенем розподілу праці, розвинутою ієрархією управління, наявністю численних правил й норм поведінки персоналу й підбором кадрів за їх професійними якостями, тобто тим, що називається раціональною бюрократією.

ДОДАТОК⁶⁶

Публікація: ЦДІАУК. – КМФ-36. – Оп.1. – Од. зб. 21. – Арк. 45 зв – 47.

Оригінал: Российский государственный архив древних актов. – Ф. 389. Литовская Метрика. – Оп.1. – Ед. хр. 21. – Л. 45 об – 47.

Копія: AGAD. – Zespol 465. Metryka Litewska transkrypcje. – Sygn.206. – S. 210 (26) – 212 (28).

1536.11.08. Краків. Призначення митних справець на всі комори у Великому князівстві Литовському.

[45 v] **Назначене справець мытных на всех | коморах у Вел(иком) к(ня)з(стве) Лит(ов)ском |**

То есть справа мытная |

Которых дворян виделося господарю королю и королевой ее милости по всем | мытомъ у Великом князстве розложить и поручити им тых мыт | справцами быти о теперешнемъ святе пришло и новомъ | лете то ест по Божемъ нарожени в тый дей лета Бож(его) нарож(еня) 1536 | мес(еца) дек(абря) 27 дня индикъта 10.

А то тые росписаны суть хто бы на мытех справцами был:

⁶⁶ Публікація документу підготовлена відповідно до критично-дипломатичного методу публікації див.: Німчук В. Правила видання пам'яток писаних українською мовою та церковнослов'янською української редакції. – К., 1995. (проект). – с. 18–21). Літери, що вийшли з ужитку замінені на сучасні: л – на я, ѿ – на о, ѣ – на у. Передачу паєрика уніфіковано через й. Виносні літери записані у рядок й виділені курсивом.

На виленскую комору Микита скарбный а мещанин виленский Степан | Вилкевич а с ними Янь Урьлиховичъ маеть на той же коморе быти || [46] и квиты господарские роздавати яко король е.м. сам оставил | и квиты на то ему даль.

На ковенской коморе маеть быти князь Еустахиусъ каноник вилен|ский а Иван Кунцович врядник королевое ее м. юрборский а служебник | подскарбего земьского пана Ивана Горностаевъ неоселый водле воли | и науки королевое ее.млст.

На городенской и мостовской коморе дворянин королевое ее м. Вой|техъ Требьский а бурмистры два городенские Роман Куда|евич и Гришко Ходькевичъ.

На белскую комору и по всемъ мытамъ белскимъ положонъ | дворянин королевое ее.м. Матей Левицкий а бурмистры два Якимъ | Пожарович а Еско.

А к тому дорогицкая комора со всеми мыты к ней прислуха|ючими привернена къ белской коморе⁶⁷ и маеть ее заведати Левиц|кий жо а Войташко бурмистра дорогицкий.

На берестейской коморе маеть мешкати дворянин Григорей Воло|вич а два бурьмистры берестейские Протас а Михно Калихо|вичъ.

На менскомъ мыте положон дворянин Гринашко Шолушич а два| бурьмистры Федько Цыцуло а Семен Каленикович тыи иж | мають заведати бобруйское мыто и половицу воложин|ского.

На новгородскомъ мыте маеть быти дворянин королевое ее | м. Александръ Шпирка а бурмистръ новгородский Вас|ко Минткевичъ. || [46 v]

На полоцкую и витебскую комору пан Глебъ Ивановичъ Зеновьевича | а бурмистры Давидъ Панковичъ а Иван Становка тыи ж мають | заведати и у Витебску и на Друи.

У Могилеве к тому ж мыту полоцкому пограничные мыта але особ|ны и мають положоны быти Тарас Германович боярин мо|гилевский а два мещанины Павел Иршанин а Гаврило Смолнянич | тыи мають быти у Могилеве.

А у Оръши к тому ж мыту могилевскому маеть стеречи боярин ко|ролевский дякъ Бурый который тамъ мешкает и тыи | пенези маеть мытникомъ могилевскимъ относити и с ни|ми порозумене меть.

А тымъ обычаемъ листы господарские до тых всех справецъ | мытных до кождого по особну писаны. |

⁶⁷ У польській копії починається арк. 27.

Жикгимонт Божю м(и)л(о)стю корол и великий кнзь |

Боярину полоцкому пану Глебу Ивановичу Зеновевича а бурмистру| места Полоцккого Давиду Панковичу а Ивану Становце.

Што | есмо полетили заведати и в справе своей мети⁶⁸ вси коморы и мы|та по Великому кн(я)зъству Литовьскому королевой паной и великой | кн(е)гини Боне ее милости.

Ино виделосе ее м. на той коморе полоц|кой и витебской и на всех мытех, которыи къ коморе полоц|кой прислухаютъ вас установить. Прото приказуемъ вамъ | абы есте на розказане и на листы ее м. королевое нашое на тых | мытех сами справцами были, а у Витебску кому поле|тили тамошнимъ мешаномъ и верне справедливе бы есте| намъ служили, и пожитьку нашего вы и они з великою пил|ностью и тыхъ мытех стерегли никому не фолгкуючи || [47]. Такъ нам быхмо ни в чомъ шкоды не мели, а на местци одномъ | не лежали, але мыта объездчали и коло них великую сторо|жу и опатреность и чуйности мели.

А пред ся в послушенстве | были бы есте подскарбего нашего земьского пана Ивана Гор|ността и в кождую пол года до него приездчали, и рейстра, и | пенязи относили и личбу чинили. А за працу вамъ ты бы | Глебе брал себе на тыйдень по двацати грошей, а вы меша|не по десеть грошей на тот час до воли нашое, а болши того | абы есте ни одного пенязя себе не брали.

А звераемъ вамъ | тую комору полоцкую и витебскую держати на нас к верной | руце на ваши цноты, и на души, и на горла ваши, абы есте ни | в чомъ никоторое речи намъ ку шкоде не впустили, але верне| правдиве намъ служили, а иначе то бы не было.

А што ся | дотычетъ жидовъ, на томъ есмо с королевою ее м. зос|тали, иж через то на тых справах мытных не одно с них мети не хо|чемъ, и вы бы их с тое коморы як рокъ придетъ новое лето сосла|ли, и через то их в той справе тамъ при себе не мели. Конечно.

П(и)сан | у Кракове под лет(о) бож(его) нарож(еня) 1536 месеца ноября 8 день | индикт 10.

⁶⁸ У польській копії починається арк. 28.

Some aspects of The customs service's practical work on the lands of the Grand Duchy of Lithuania

In article some aspects of practical work of customs service on the lands of the Grand Duchy of Lithuania (henceforce – GDL) are considered. At rent of customs duties the staff of customs (not necessarily everyone) consisted from: customs officer, companions and servants, clerk. 1) The customs officer headed customs, examined goods, collected duties, organized work of customs and selected the personnel. At system of management of the customs duties, customs headed special officer – [spravtsa]. This term appears in the 1530-ies in connection with carrying out in 1536 by Queen Bona the customs reform. 2) Companions or servants – helped the main customs officer, represented his interests on places at joint rent, acted as observers at collection of duties, operated customs from his name, and also carried out functions of customs guards. 3) Clerks – made registers of goods which passed customs inspection and wrote down the size of duty rose from them.

Customs officers were special category of civil servants who irrespective of the ethnic origin had judicial immunity from local government and were subject to court of the grand duke and land treasurer [podskarbie ziemskie] since 1531. Land treasurer acquired the right to judge customs officers and their servants, to accept at them reports each half a year, to write out receipts [kvitatsiya], and also to separate customs officers from customs duties in case of not performance of a lease terms. Land treasurer only supervised the income from the customs duties; however didn't head customs service of the GDL.

After the termination of rent customs officers reported to the grand duke or treasurer about the income and expenses on receipts of the grand duke from the customs duties. The customs officer gave to treasury only the sum stipulated in document of the rent, and everything that came from above, remained to him. Therefore they had to conduct real records of arrivals and expenses from the customs duties. Thus, customs officers had to organize office-work at customs.

Private character of the customs service organization affected a terminological imprecision in designation of the persons which are collected duties, accurate delimitation of professional duties between employees of customs, absence of the actual head of customs service of the GDL and the uncertain status of customs officers. It testifies that customs service as the state structure was in process of an institutionalizing.